

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

Tom XI

Ośrodki miejskie

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM XI

OŚRODKI MIEJSKIE

Redakcja

Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka

Darłowo – Sławno
2013

Spis treści

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI, JAN SROKA

- Ośrodki miejskie ziemi sławieńskiej**
– czynnik kulturotwórczy? 7

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI, JAN SROKA

- Stracone złudzenia? 20 lat zmagania z rzeczywistością**
– kalendarium Fundacji „Dziedzictwo” 15

ŁUKASZ BANASZEK, LIDIA WRÓBLEWSKA

- Teledetekcja archeologicznych**
krajobrazów ziemi sławieńskiej. 45

WACŁAW FLOREK

- Naturalne krajobrazy ziemi sławieńskiej**
w kontekście geologicznej historii Pomorza 81

ZBIGNIEW SOBISZ

- Flora naczyniowa**
alei i szpalerów gminy Sławno. 109

MARTIN SCHOEBEL

- Die archivische Überlieferung der Städte und Gemeinden**
des Landkreises Schlawe im Landesarchiv Greifswald 125

ANDRZEJ CHLUDZIŃSKI

- Nazwy miast powiatu sławieńskiego.** 145

EWA GWIAZDOWSKA

- Rozwój urbanistyczny Sławna w świetle planów miasta**
od czasów nowożytnych po współczesność 161

JOANNA CHOJECKA

- Gottlieb Samuel Pristaff i jego widoki miast pomorskich.** 183

MARIA WITEK, WALDEMAR WITEK

- Zabudowa ryglowa w przestrzeni miast powiatu sławieńskiego** 199

JÓZEF LINDMAJER

Prasa w powiecie sławieńskim do II wojny światowej. Fakty i rozważania.....	221
--	------------

KACPER PENCARSKI

Problemy społeczne i gospodarcze Darłowa i Sławna w latach 1918–1939	267
---	------------

WOJCIECH SIWIŃSKI

Sytuacja aprowizacyjna ludności powiatu sławieńskiego w pierwszych miesiącach polskiej administracji w 1945 roku	301
---	------------

JERZY BUZIAŁKOWSKI

80 lat Muzeum na zamku w Darłowie (1930–2010).....	313
---	------------

KONSTANTY KONTOWSKI

Cmentarze i miejsca pamięci o zmarłych w Darłowie.....	357
---	------------

Tablice barwne	379
-----------------------------	------------

Indeks nazw osobowych	397
------------------------------------	------------

Indeks nazw geograficznych.....	405
--	------------

Lista adresowa autorów	413
-------------------------------------	------------

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM XI

OŚRODKI MIEJSKIE

2013

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI

Poznań, Sławno

JAN SROKA

Sławno

Ośrodki miejskie ziemi sławieńskiej – czynnik kulturotwórczy?

Wprowadzenie

Miasta to od tysięcy lat specyficzny element krajobrazu kulturowego. Na ziemiach polskich pojawiły się w średniowieczu. Wcześniej, przez około 6000 lat dominował krajobraz rolniczy, wprowadzony przez neolitycznych rolników (np. Skrzypek 2004; 2005; 2009; 2010). Ich ślady znamy z wielu miejsc ziemi sławieńskiej, a najbardziej rozpoznawalne jest Borkowo (Skrzypek 2005; Wierzbicki 2005) i Dąbki (Kabaciński, Terberger, Ilkiewicz 2007).

Stopniowa intensyfikacja eksploatacji rolniczej, wzrost demograficzny czy komplikowanie struktur społecznych prowadziły – choć nie liniowo i nie bez faz kryzysowych – do tworzenia bardziej zhierarchizowanych społeczności, w których pojawiły się wyraźnie ukształtowane systemy władzy, manifestujące się między innymi budową osad obronnych. To właśnie przedstawicie-

le uformowanego systemu władzy często występowali z inicjatywą zakładania miast jako nowej, specyficznej formy osadniczej (por. Bogucka, Samsonowicz 1986; Rączkowski 1993; 1999; Rębkowski 2001). Takie ośrodki miejskie z jednej strony stawały się istotnym elementem stymulującym lokalną gospodarkę (rola targu, obecność rzemieślników, kupców), ale też równocześnie stawały się czynnikiem budowy prestiżu lokalnych władców, bo to oni byli najczęściej inicjatorami ich powstania i czerpali z tego zyski.

Kolonizacja związana z zasiedlaniem miast prowadziła do kształtowania nowych relacji społecznych. W wyznaczonej przestrzeni wspólnie mieszkali i pracowali ludzie o różnych tradycjach kulturowych. Ich relacje do pewnego stopnia regulowane były przepisami prawa, specyficznymi dla określonych miast, a współpraca, świadomość wspólnych interesów, wznoszenie się ponad indywidualne potrzeby i oczekiwania z pewnością miały wpływ na sukces gospodarczy i kulturowy danego ośrodka.

1. Ośrodki miejskie ziemi sławieńskiej

Te same procesy zachodziły na ziemi sławieńskiej, na której do XIII wieku przeważał krajobraz rolniczy z osadnictwem wiejskim nierównomiernie rozłożonym, odwzorowującym plemienną strukturę społeczności tu egzystujących. We wczesnym średniowieczu powstało w tej okolicy wiele grodów, które można utożsamiać z lokalnymi ośrodkami władzy, a według Henryka Łowmiańskiego (1985), nawet z miastami typu konsumpcyjnego. W wyniku rozmaitych procesów integracyjnych, politycznych, społeczno-gospodarczych doszło do zasadniczej unifikacji tego obszaru w ramach struktury, zwanej przez historyków Księstwem Sławieńskim (np. Spors 1983).

To właśnie elity Księstwa podejmowały inicjatywy związane z wprowadzaniem nowych rozwiązań społecznych i gospodarczych w celu budowania silnej pozycji politycznej. Do takich działań należało uporządkowanie istniejącej struktury obszarów wiejskich oraz zasiedlenie niezagospodarowanych terenów poprzez wprowadzenie tzw. kolonizacji niemieckiej. Proces ten nie zakończył się w XIII czy XIV wieku, lecz był kontynuowany, nawet do wieku XX (np. lokacja wsi Brzeście), choć oczywiście przez inną władzę.

Jednym z istotnych elementów reorganizacji krajobrazu ziemi sławieńskiej było zakładanie miast. Przyjmuje się, że proces ten rozpoczął się na początku XIV wieku, choć coraz więcej danych zaczyna wskazywać, że nastąpił przynajmniej pod koniec XIII wieku (np. Wawrzyniak 2003). W rezultacie powstały cztery ośrodki miejskie – Darłowo, Polanów, Sianów i Sławno.

Prawa miejskie miastom dawnego i obecnego powiatu sławieńskiego nadali możnowładcy pomorscy, bracia Święcowie – Jan, Piotr i Wawrzyniec.

Lokowane zostały na prawie lubeckim. Było to najbardziej rozpowszechnione niemieckie prawo lokacyjne wzorowane na prawie Lubeki, nadanym miastu w 1226 roku przez cesarza Fryderyka II. Od XIII wieku stanowiło ono wzór prawno-organizacyjny dla ponad 140 miast położonych od Hamburga do Rygi (Rębkowski 2001). Po lokacji mieszczanie budowali najpotrzebniejsze instytucje i urzędy, takie, jak ratusz, kościół, obwarowania. Tworzyli także samorząd. Głównymi zajęciami ludności było rzemiosło, handel i rolnictwo. Ważną rolę odgrywali rzemieślnicy produkujący lub przetwarzający żywność – rzeźnicy, młynarze, piekarze, browarnicy oraz tkacze, szewcy, powroźnicy, bednarze.

Powstanie i okrzepnięcie ośrodków miejskich, już o charakterze produkcyjnym (Łowmiański 1985), stało się istotnym czynnikiem kulturotwórczym. Miast nie można sprowadzać tylko i wyłącznie do ośrodków gospodarczych (choć ta rola też jest istotna). Kontakty regionalne i ponadregionalne kupców oraz przedstawicieli Kościoła, obecność władzy książęcej lub jej reprezentantów, ambicje patrycjatu, wielokulturowość, stanowiły doskonałe podłoże do tworzenia, adaptowania, przetwarzania i transmisji nowych wzorców kulturowych. Warto zauważyć, że ogromną rolę odgrywały samorządy miejskie. To one podejmowały decyzje dotyczące podstaw funkcjonowania miasta. Każda taka decyzja mogła przynosić mniej lub bardziej istotne skutki dla dalszych losów miast. Nie można ukrywać, że decyzja władz Darłowa o przystąpieniu do Hanzji (Walkiewicz, Żukowski 2005) była istotnym czynnikiem stymulującym możliwości rozwojowe miasta. I mieszczanie darłowscy doskonale ten potencjał wykorzystali w okresie od XIV do XVII wieku. Pozostałe miasta regionu nie podjęły takiej inicjatywy.

Kulturotwórcza rola ośrodków miejskich odnosiła się do generowania nowych wzorców kulturowych na rozmaitych płaszczyznach: szkolnictwa, handlu, wytwórczości, organizacji prac samorządu, inicjatyw w zakresie projektów architektonicznych, infrastrukturalnych. Tygiel kulturowy, jakim stawały się miasta, powodował kreowanie ciągle nowych modeli życia. Twórcza adaptacja wzorców zewnętrznych kształtowała specyfikę miast ziemi sławieńskiej. Odbywało się to na różnych polach – inicjatyw gospodarczych (np. „Rügenwalder Teewurst”), społecznych (np. moda) czy kulturowych (np. utworzenie muzeum w Darłowie). Trochę inne były podstawy kulturotwórcze takich ośrodków, jak dwory szlachty pruskiej zamieszkującej np. w Bartolinie, Noskowie, Ostrowcu, Pieńkowie, Tychowie. Te lokalne ośrodki (miasta i dwory) przenikały się i oddziaływały na kulturę okolicznych wsi. W ten sposób tworzył się konglomerat elementów dworskich, miejskich i wiejskich kształtujących specyfikę kulturową ziemi sławieńskiej.

2. Władza i palimpsest miasta

Decyzje podejmowane przez mieszczan nie były oderwane od szerszego kontekstu historycznego. Wojna trzydziestoletnia jako działanie zewnętrzne wobec samorządów miast doprowadziła do istotnych zniszczeń, zmian, pojawienia się nowych kontekstów. Przykładowo likwidacja klasztorów katolickich (np. kartuzów w Darłowie) miała niewątpliwie wpływ na ograniczenie jednego z ośrodków kulturotwórczych regionu. Ale w historii miast można też znaleźć aspekty wskazujące na prorozwojowe decyzje władz zewnętrznych. Z pewnością do takich należał program rozbudowy sieci komunikacyjnej Prus i budowa linii kolejowych (druga połowa XIX wieku). Działania władz poszczególnych miast pokazują wyraźnie, że ówcześni włodarze starali się wykorzystać te nowe możliwości i lobbowali za utworzeniem odpowiednich połączeń komunikacyjnych. Tu w najlepszej sytuacji znalazły się Sianów i Sławno jako zlokalizowane na głównej trasie łączącej Szczecin z Gdańskiem (np. Lindmajer 1994).

Kilka wieków rozwoju miast w zmiennych kontekstach historycznych, a także odnajdywanie się w nich mieszczan wpływało na kształtowanie ich krajobrazu. Niektóre elementy przestrzeni miast, które powstały na etapie ich tworzenia, trwały, inne uległy zniszczeniu, część została zastąpiona nowymi. Tworzył się palimpsest (np. Kijowska, Kijowski, Rączkowski 2010) będący niepełnym zapisem aktywności ich mieszkańców (zob. Gwiazdowska w tym tomie). Trudno dziś oceniać te decyzje – zastany w 1945 roku krajobraz miast był efektem wielu rozmaitych działań i postanowień. Podejmowane były one w określonej atmosferze intelektualnej, w sposobie rozumienia rzeczywistości, identyfikacji potrzeb. Dziś obraz tych miast jest w znaczącym stopniu odmienny. Dlaczego?

3. Krajobraz (jako palimpsest) miasta i jego wartość

Jeżeli spojrzymy na krajobrazy współczesnych miast niemieckich, a nawet szerzej – europejskich, które powstały w zbliżonych kontekstach historycznych i przechodziły podobne koleje losu, dostrzegamy fundamentalną różnicę. Nie da się jej wytłumaczyć tylko odmiennymi losami czy zniszczeniami z okresu II wojny światowej. I tu ponownie wracamy do roli władz lokalnych w kształtowaniu krajobrazu miasta. W kontekście ogólnej antyniemieckiej polityki polskich władz państwowych po II wojnie światowej, krajobraz łączony z kulturą niemiecką miał być stopniowo eliminowany i zastępowany nowymi wzorcami. To połączenie polityki państwa i świadomości historycznej (lub jej braku) władz lokalnych doprowadziło w wielu miastach do nieodwracalnych zmian,

które dziś stają się poważnym ograniczeniem rozwoju. Średniowieczne układy miejskie z odrestaurowanymi budynkami z różnych okresów historycznych są bowiem jednym z głównych czynników podnoszących atrakcyjność turystyczną miast. Zatem przeszłość jest w tych miastach istotną wartością, o którą się dba, którą się eksponuje, aktywnie wykorzystuje.

A jak to wygląda w miastach powiatu sławieńskiego? Odnieść można wrażenie, że nikt ani w nieodległej przeszłości, ani współcześnie nie dostrzega tego aspektu. Oczywiście niektórych procesów nie da się odwrócić. To może w szczególności dotyczyć Sławna i Polanowa, których centra zostały zniszczone i zabudowane nieprzystającą do krajobrazu średniowiecznych miast architekturą. Ale czy nie można podjąć inicjatyw, które ograniczą ten negatywny wpływ? Potrzebna tu jest świadomość, że przeszłość to wartość, a estetyka miasta podnosi jakość życia mieszkańców (Jankowski 2010). Czy współczesne władze mają wyobraźnię, którą mieli mieszczaństwo w przeszłości, podejmując się zadań, które nie sprowadzały się wyłącznie do zarządzania tu i teraz?

O wartości przeszłości ostatnio chyba zapomniały również władze Sianowa. Likwidacja dawnej fabryki zapalek – ikony miasta – świadczy, że ten obiekt, jakże ważny w historii miasta zarówno w czasach przed II wojną światową, jak i po niej, stał się nagle nikomu niepotrzebny, nie wart lokalnej inicjatywy. A przecież nawet mieszkańcy Sianowa traktowali tę fabrykę jako coś ważnego, to w oparciu o nią budowali tożsamość swojej małej ojczyzny:

Żal mi było fabryki. To tak jakbym straciła część siebie. Pracowałam tam niemal od ponownego rozruchu fabryki w 1947 roku, aż do jej likwidacji w 2007. Uważam, że to wielka strata dla mieszkańców i miasta. Ikona przemysłu sławnego na całą Polskę została zrównana z ziemią, aby mogły tam powstać budynki mieszkalne. Z tego, co wiem, tylko komin ma zostać zachowany jako zabytek. To straszne, co się stało..., a mogłyby przecież część tych budynków służyć dzisiejszej administracji, policji czy straży miejskiej¹.

Takie decyzje powodują, że miasta (władze miejskie) pozbywają się szansy na budowanie lokalnej tożsamości bazującej na przeszłości.

Lepiej wygląda sytuacja w Darłowie. Być może hanzeatycka historia miasta, jego dobrze zachowany układ przestrzenny zachęcają do doceniania przeszłości. I przekłada się to na taki krajobraz, który staje się przyjazny mieszkańcom i turystom. Nie oznacza to jednak, że w obecnym jego krajobrazie nie ma wątpliwej pod względem estetycznym architektury. Jest jednak szansa, że historyczne wartości staną się walorem miasta w jeszcze większym stopniu.

¹ Strona internetowa: Chomikuj.pl/judytak1989/Dokumenty/fabryka+zapalek+Sian*c3*b3w, 1158483046.docx, dostęp 20 VI 2013.

Podsumowanie

Na ziemi sławieńskiej dostrzec można generalnie przykładanie niewielkiej wagi do historycznych krajobrazów. Dotyczy to zarówno miast, jak i wsi. Specyfika regionu rozmywa się, zanika. Aby temu przeciwdziałać, powstała Fundacja „Dziedzictwo”. Działa już ponad 20 lat (zob. Rączkowski, Sroka w tym tomie). Stawia sobie za cele stopniowe budowanie świadomości wartości przeszłości. Czy jej działania doprowadzą do zmiany nastawienia mieszkańców i włodarzy do przeszłości?

Bibliografia

- BOGUCKA M., SAMSONOWICZ H. 1986. *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław: Ossolineum.
- JANKOWSKI M. 2010. Koncepcja programowo-przestrzenna Rynku Staromiejskiego w Polanowie, [w:] *Historia i kultura ziemi sławieńskiej*, t. X: *Miasto i gmina Polanów*, W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 421–434.
- KABACIŃSKI J., TERBERGER T., ILKIEWICZ J. 2007. Archeologiczne badania późno-mezolitycznego osadnictwa w Dąbkach, [w:] *Historia i kultura ziemi sławieńskiej*, t. VI: *Gmina Darłowo*, W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Sławno: Fundacja Dziedzictwo, 47–55.
- KIJOWSKA J., KIJOWSKI A., RĄCZKOWSKI W. 2010. Politics and landscape change in Poland: c. 1940–2000, [w:] *Landscapes through the Lens. Aerial Photographs and Historic Environment*, D. C. Cowley, R. A. Standring, M. J. Abicht (red.), Oxford: Oxford Books, 155–166.
- LINDMAJER J. 1994. Od upadku Prus do klęski II Rzeszy Niemieckiej 1806–1918, [w:] *Dzieje Sławna*, J. Lindmajer (red.), Słupsk: Urząd Miejski w Sławnie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku, 193–256.
- Łowmiański H. 1985. *Początki Polski*, t. VI, część 2, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- RĄCZKOWSKI W. 1993. Lokalizacja Sławna jako efekt przekształceń organizacji rodowej i terytorialnej społeczności środkowego dorzecza Wieprzy w I tysiącleciu n.e. (zarys problematyki), *Dorzecze* 2: 5–13.
- RĄCZKOWSKI W. 1999. Osadnictwo a proces urbanizacji wczesnośredniowiecznych społeczności Pomorza Środkowego, [w:] *Zeszyty Kulickie*, t. 1: *Początki miasta Słupska. Nowe wyniki badawcze z Niemiec i Polski*, L. von Zitzewitz (red.), Kulice: Akademia Europejska Kulice-Külz, 63–88.
- RĘBKOWSKI M. 2001. *Pierwsze lokacje miast w Księstwie Zachodniopomorskim. Przemiany przestrzenne i kulturowe*, Kołobrzeg: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- SKRZYPEK I. 2004. Z najdawniejszych dziejów gminy Postomino, [w:] *Historia i kultura ziemi sławieńskiej*, t. III: *Gmina Postomino*, (red.) W. Rączkowski, J. Sroka, Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 35–74.

- SKRZYPEK I. 2005. Archeologia gminy Malechowo, [w:] *Historia i kultura ziemi sławieńskiej*, t. IV: *Gmina Malechowo*, W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Sławno: Fundacja Dziedzictwo, 31–91.
- SKRZYPEK I. 2009. Osadnictwo archeologiczne gminy Sianów, [w:] *Historia i kultura ziemi sławieńskiej*, t. VIII: *Gmina i miasto Sianów*, W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, Gmina i Miasto Sianów, 21–82.
- SKRZYPEK I. 2010. Z pradziejów gminy Polanów, [w:] *Historia i kultura ziemi sławieńskiej*, t. X: *Miasto i gmina Polanów*, W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Sławno: Fundacja Dziedzictwo, 39–115.
- SPORS J. 1983. *Podziały administracyjne Pomorza Gdańskiego i Sławieńsko-Słupskiego od XII do początku XIV wieku*, Słupsk: Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Pobrzeże” w Słupsku.
- WALKIEWICZ L., ŻUKOWSKI M. 2005. *Darłowo. Zarys dziejów*, Darłowo: Darłowski Ośrodek Kultury.
- WAWRZYNIAK P. 2003. Czy można „zrewolucjonizować” historię Sławna? Archeologia o początkach miasta, [w:] *Historia i kultura ziemi sławieńskiej*, t. II, W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 29–39.
- WIERZBICKI J. 2005. Grobowiec megalityczny z Borkowa, stan. 1, gm. Malechowo, woj. zachodniopomorskie. Jedyny grób korytarzowy na ziemiach polskich?, [w:] *Historia i kultura ziemi sławieńskiej*, t. IV: *Gmina Malechowo*, W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 93–112.
-